

ПРОФЕСІЙНА ДЕФОРМАЦІЯ ПРАЦІВНИКІВ РИЗИКОНЕБЕЗПЕЧНИХ ПРОФЕСІЙ

У статті проведено теоретичний аналіз професійних деформацій працівників ризиконебезпечних професій для подальшої розробки ефективних психотехнологій корекції і профілактики деформацій.

Ключові слова: професійна деформація, психологічна деструкція, психологічне вигорання.

В статті проведено теоретичний аналіз професійних деформацій працівників небезпечних професій для подальшої розробки ефективних психотехнологій корекції і профілактики деформацій.

Ключевые слова: профессиональная деформация, профессиональная деструкция, психологическое выгорание.

In article the theoretical analysis of professional deformations of workers of dangerous trades for the further working out of effective psychotechnologies of correction and preventive maintenance of deformations is carried out.

Keywords: professional deformation, professional destruction, psychological burning out.

Актуальність проблеми. Проблема впливу професії на особистість періодично виникає у фокусі уваги дослідників, але дотепер залишається актуальною й недостатньо розробленою.

Схильність до професійної деформації найбільше часто спостерігається в представників професій, у яких неможливо уникнути ряд специфічних особливостей професійної діяльності [1].

До таких особливостей, властивих працівникам ризиконебезпечних професій, можна віднести наступні:

- постійне відчуття новизни, неповторності ситуації при здійсненні професійної діяльності;
- необхідність постійного саморозвитку, підтримки фізичної форми, яка, з одного боку, є обов'язковою умовою збереження професіоналізму, з іншого боку, у моменти втоми, астенії викликає відчуття насильства над собою, почуття роздратування;
- міжособистісні контакти емоційно насичені в силу специфіки професійної діяльності;

- постійне включення в професійну діяльність вольових процесів; висока відповідальність за життя й здоров'я людей.

А оскільки професійні деформації порушують цілісність особистості професіонала, знижують її адаптивність, стійкість, негативно позначаються на продуктивності діяльності, то необхідно ретельно досліджувати дану проблему з метою виявлення всіх можливих професійних деформацій співробітників ризиконебезпечних професій, щоб розробити ефективні психотехнології

подолання, корекції й профілактики професійних деформацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останній час інтерес до розробки проблеми професійної деформації представників ризиконебезпечних професій, таких як працівники МНС, МВС, СБУ, МО помітно підсилюється. Зокрема глибоке й різностороннє вивчення деформації професійної правосвідомості працівників МВС висвітлені у роботах наступних російських вчених: С.П.Безносів, Є.А. Клімов, В.Є. Орел, А.Л. Свеницький,

Слід також зазначити зацікавленість учених у дослідженні позначеної проблеми, таких як Ю.В. Олександров, В.В. Куличенко, В.П. Стовповий, В.Е. Коновалова, А.Ф. Гранін, Д. Джонсон і Р. Грегори.

У вузькому розумінні професійна деформація - це прояви в особистості під впливом деяких особливостей професійної діяльності, таких психологічних змін, які починають негативно впливати на реалізацію цієї діяльності й на психологічну структуру самої особистості. Так само під професійною деформацією розуміють набуття таких якостей, навичок і схильностей, які негативно впливають на рішення поставлених завдань. Вона зазвичай виражається в байдужості, властолюбстві, підозрілості, скептицизмі, правовому нігілізмі, неправильній корпоративності (захист "чесної мундира"), схематизмі мислення, кар'єризмі, індивідуалізмі й т.п.

Під терміном "**професійна деформація**" очевидно слід розуміти нерозривний процес розвитку двох взаємозалежних психологічних феноменів,

обумовлених оволодінням і заняттям певним родом діяльності:

- негативні зміни, що безконтрольно розвиваються у структурі особистості, які знаходять своє вираження, насамперед, у характерологічних особливостях, протіканні психічних процесів, емоційним відображенні дійсності;

- свідомі відхилення, що закріпилися у структурі особистості, які проявляються в основному в діях при виконанні функціональних обов'язків і котрі призводять до порушень морально-етичних і правових норм;

Деформація поширюється на всі сторони фізичної й психічної організації людини, які змінюються під впливом професії. Професійна деформація може привести до проблем у повсякденному житті й зниженню ефективності праці.

Механізм виникнення професійної деформації має досить складну динаміку. Спочатку несприятливі умови праці викликають негативні зміни в професійній діяльності, у поведінці. Потім, по мірі повторення важких ситуацій, ці негативні зміни можуть накопичуватися й в особистості, приводячи до її перебудови, що далі проявляється в повсякденній поведінці й спілкуванні. Установлено також, що спочатку виникають тимчасові негативні психічні стани й установки, потім починають зникати позитивні якості. Пізніше на місці позитивних властивостей виникають негативні психічні якості, що змінюють особистісний профіль працівника [3, с.45].

Слід відмітити, що існують розходження щодо розуміння професійної деформації. Так, наприклад, не можна однозначно визначити знак впливу деформацій на особистість [5, с.263]. З одного боку, деформації особистості є необхідною умовою засвоєння системи цінностей і засвоєння операціонально-технічної сторони професійної діяльності, входження й розвитку в професію. До професійних деформацій можна віднести й зміни структури особистості при переході від однієї стадії професійного становлення до іншої. З іншого боку, надмірне, гіпертрофоване деформування може привести до порушення професійного здоров'я. І в цьому випадку можна говорити про професійні деструкції, які виникають у процесі багаторічного виконання однієї й тієї ж професійної діяльності. У цьому випадку надмірний, перекручений професійний розвиток окремих професійно-важливих якостей на шкоду іншим породжує професійно-небажані якості.

Слід зазначити, що професійні деформації виникають уже на етапі професійного навчання, коли цілеспрямовано формуються професійно-важливі якості й системи цих якостей, що дозволяють надалі стати ефективним професіоналом. Професійна деформація - це особливості особистості й поведінки, які прослідковуються у більшості фахівців з великим досвідом роботи.

Професійні деформації, котрі являються необхідною умовою професіоналізації особистості, необхідно відрізнити від професійних деструкцій. Професійні деформації виникають уже на етапі професійного навчання, коли цілеспрямовано формуються професійно-важливі якості й системи цих якостей.

Професійні деструкції в самому загальному випадку - це порушення вже засвоєних способів діяльності, руйнування сформованих професійних якостей, поява стереотипів професійної поведінки та психологічних бар'єрів при освоєнні нової професії або спеціальності. Професійні деструкції негативно позначаються на продуктивності праці й взаємодії з іншими учасниками цього процесу (Маркова, 1996). Професійні деструкції виникають і при вікових змінах, фізичному та нервовому виснаженні, хворобах.

Таким чином, **метою** нашого теоретичного дослідження є систематизація даних, які представлені в науковій літературі, аналіз стану проблеми професійної деформації працівників ризиконебезпечних професій, а також реконструкція сучасного наукового висвітлення даного феномена.

Виклад основного матеріалу. Як правило, трудова діяльність позитивно впливає на людину і його особистісні особливості. Однак професійний розвиток може носити й регресивний характер. Негативний вплив професії на особистість може носити частковий або повний характер. При частковому регресі професійного розвитку змінюється якийсь один його елемент. Повний регрес означає, що негативні процеси торкнулися окремих структур психологічної системи діяльності, приводячи до їхнього руйнування, що може знизити ефективність виконання діяльності. Ознакою негативного впливу професії на особистість є поява самих різних професійних деформацій або специфічних станів, наприклад *психічного вигорання*.

Механізм виникнення професійної деформації має досить складну динаміку. Спочатку несприятливі умови трудової діяльності викликають негативні зміни в професійній діяльності, у поведінці. Потім,

в міру повторення важких ситуацій, ці негативні зміни можуть накопичуватися й в особистості, приводячи до її перебудови, що далі проявляється в повсякденній поведінці й спілкуванні. Установлено також, що спочатку виникають тимчасові негативні психічні стани й установки, потім починають зникати позитивні якості. Пізніше на місці позитивних властивостей виникають негативні психічні якості, що змінюють особистісний профіль працівника [3, с.45].

Професійна деформація може мати досить складну динаміку проявів у трудовій діяльності людини й торкатися різних сторін психіки мотиваційну, когнітивну, сферу особистісних якостей. Її результатом можуть бути специфічні установки й уявлень, поява певних рис особистості [4, с. 69].

У психологічному відношенні професійна деформація створює почуття впевненості й непогрішності у своїх знаннях і оцінках, обмежуючи функцію аналізу й пошуку в розумових операціях.

Одна з найчастіших причин професійної деформації, як стверджують фахівці, - це специфіка найближчого оточення, з яким змушені мати справу фахівець- професіонал, а також специфіка його діяльності. Іншої не менш важливою причиною професійної деформації є розподіл праці й усе більш вузька спеціалізація професіоналів. Щоденна робота, протягом багатьох років, по рішенню типових завдань удосконалює не тільки професійні знання, але й формує професійні звички, стереотипи, визначає стиль мислення й стилі спілкування.

Деформація тих або інших структур особистості може виникнути як наслідок прогресивного розвитку певних рис характеру, пізнавальних утворень, мотивів у результаті високого ступеня спеціалізації діяльності. Гіпертрофований розвиток зазначених характеристик приводить до того, що вони починають проявлятися не тільки в професійній діяльності, але й проникають в інші сфери життя людини. Виконання професійних обов'язків при цьому суттєво не страждає.

Професійна деформація знань також може бути результатом глибокої спеціалізації в якій-небудь одній професійній сфері. Людина обмежує сферу своїх пізнавальних інтересів тим, що необхідно йому для ефективного виконання своїх обов'язків, демонструючи при цьому повну непроінформованість в інших областях.

Іншою формою прояву цього феномена є професійні стереотипи й установки. Вони являють собою певний рівень досягнутої майстерності й проявляються в знаннях,

автоматизованих уміннях і навичках, підсвідомих установках, що не завантажують свідомість. Негативний вплив стереотипів проявляється в спрощеному підході до вирішення проблем, у уявленнях про те, що даний рівень знань може забезпечити успішність діяльності. У ряді професій ці стереотипи й установки дуже небезпечні.

Рівень професійної деформації особистісних особливостей вивчений гірше. Відзначається, що сформовані під впливом тієї або іншої професії особистісні особливості суттєво ускладнюють взаємодію людини в соціумі, особливо в непрофесійній діяльності. Професійна деформація особистісних особливостей також може виникнути внаслідок надмірного розвитку однієї риси, необхідної для успішного виконання професійних обов'язків, що й поширила свій вплив на "непрофесійну" сферу життя суб'єкта.

Як же проявляється професійна деформація? Найчастіше зустрічається посадова деформація, коли керівник не обмежує свої владні повноваження, у нього з'являється прагнення до пригнічення іншої людини, нетерпимість до іншої думки, зникає вміння бачити свої помилки, самокритичність, виникає впевненість, що власна думка єдина правильна.

При адаптивній деформації відбувається пасивне пристосування особистості до конкретних умов діяльності, у результаті в людини формується високий рівень конформізму, він без вагань переймає прийняті в організації моделі поведінки.

При більш глибокому рівні деформації в працівника з'являються значні зміни особистісних якостей, що іноді носять яскраво виражений негативний характер, у тому числі владність, низька емоційність, черствість. При крайньому ступені професійної деформації, яку називають уже професійною деградацією, особистість змінює моральні ціннісні орієнтири, стає професійно неспроможною.

У психологічній літературі виділяють три групи факторів, що ведуть до утворення професійної деформації: фактори, обумовлені специфікою професійної діяльності; фактори особистісних властивостей; фактори соціально-психологічного характеру. До факторів, *обумовлених специфікою професійної діяльності ризиконебезпечних професій*, слід віднести:

- детальну правову регламентацію діяльності, що поряд з позитивним ефектом може приводити до зайвою формалізацією діяльності, елементам бюрократизму;

Питання психології

- наявність владних повноважень стосовно громадянам, що часом проявляється в їхньому зловживанні й необґрунтованому використанні;

- корпоративність діяльності, яка може служити причиною ізоляції і відчуженню від суспільства;

- підвищену відповідальність за результати своєї діяльності;

- психічні й фізичні перевантаження, пов'язані з нестабільним графіком роботи, відсутністю достатнього часу для відпочинку й відновлення витрачених сил і т.д.;

- екстремальність діяльності (необхідність виконання професійних завдань у небезпечних для життя й здоров'я ситуаціях, ризик, непередбачуваність розвитку подій, невизначеність інформації про обстановку і т.д.);

Ці фактори діяльності й спілкування можуть приводити за певних умов до професійної деформації особистості. Негативні зміни особистості можуть проявлятися, наприклад, в ефектах перцептивної адаптації, підвищенні порогів сприйняття, коли сприйняття фактів поведінки, що відхиляється, може притуплюватися, дехто як би "звикає" до них (своєрідний механізм психологічного захисту особистості). Постійно спостерігаючи "виворіт" життя, при відсутності необхідного соціально-психологічного імунітету співробітник може проявляти в окремих випадках бездушність, формалізм, черствість.

Уся діяльність працівників ризиконебезпечних професій, що носять форму, значно підкоряється суспільним нормам і соціальним очікуванням. Сам факт носіння спеціальної форми підкреслює цю особливість діяльності й впливає на особистість працівника.

Люди очікують, що саме міліціонер зобов'язано припинити дії хулігана або п'яниці, а пожежний - сміло й рішуче діяти в боротьбі з вогнем. Це вимагає від

працівників постійної й високої мобілізації всіх своїх людських ресурсів для виконання службових завдань, підтримки постійної готовності.

Значну роль у попередженні професійної деформації відіграє гігієна розумової праці - ретельне планування своєї діяльності, правильне чергування праці й відпочинку. Уміння активно відпочивати, наявність різноманітних непрофесійних інтересів і захоплень, змістовне спілкування значне перешкоджають перевтомі й перенапрузі нервово-психічної сфери працівника ризиконебезпечних професій, зменшують негативну дію стрес-факторів. Вирішальним фактором у попередженні й усуненні професійної деформації є колектив. Тільки в здоровому, згуртованому колективі є дійсна можливість постійно вдосконалювати свою особистість, збагачуватися досвідом інших осіб. Особливу роль у попередженні професійної деформації особистості працівника відіграє особистий приклад колег. Щодня, дивлячись на приклади бездоганної, високоморальної поведінки свого начальника, своїх товаришів, працівник мимоволі переймається глибокою повагою до них і бажанням додержуватися зразків їх поведінки й діяльності.

Висновки. В результаті проведеного дослідження представляється можливим зробити наступні висновки. Професійна діяльність виявляє сильний деформуєчий вплив на особистість працівників ризиконебезпечних професій, в порівнянні з непрофесійними видами діяльності й може призвести до невідповідних, але закономірних відмінностей у професійних типах особистості.

Професійна деформація розвивається під впливом факторів, що відносяться до зовнішнього середовища діяльності, а також факторів внутрішньосистемної взаємодії.

Література

1. Водопьянова Н.Е. Синдром выгорания: диагностика и профилактика. / Н.Е. Водопьянова., С.Е. Старченкова - СПб.: Питер, 2005. - 336 с.
2. Коновалова В.Е., Правовая психология: Уч. Пособие. / В.Е. Коновалова – Харьков: Основа при ХГУ, 1990. – 167 с.
3. Маркова А.К. Психология профессионализма. / Маркова А.К. - М.: Знание, 1996. – 240 с.
4. Орел В. Е., Феномен "выгорания" в зарубежной психологии: эмпирические исследования // Журнал практической психологии и психоанализа. –2001 – №3. – с. 9.
5. Психология экстремальных ситуаций для спасателей и пожарных. / Под общей ред. Ю.С. Шойгу. - М.: Смысл, 2007. – 319 с.